

2. ‘Werk potverblommen of de dood, het gemeyn dat word teveel gekloot’

Boeren, landbouw en de plattelandssamenleving (T1)

Eric Vanhaute, Thijs Lambrecht, Frank Caestecker en Yves Segers

Inleiding (T2)

Tot ver in de negentiende eeuw leefden en werkten de meeste mensen op het platteland met minstens één been in de landbouw. Vanaf de zestiende eeuw nam de druk op dit overlevingsmodel gestaag toe. Het keerpunt waren de hongersnoodjaren in het midden van de negentiende eeuw. Steeds langer en harder werken volstond niet meer om de dalende inkomsten en de stijgende kosten van de landbewerking te compenseren. De oude plattelandssamenleving viel uiteen, nieuwe economische en sociale verhoudingen werden opgebouwd. Dit ging gepaard met stevige groeipijnen, zoals de crisis van het einde van de negentiende eeuw ons leert. De twintigste eeuw beantwoordde de toenemende uitdagingen van een mondiale voedsleconomie met groeiend agrarisch syndicalisme en een sturend overheidsoptreden, eerst op het Belgische, later op het Europese niveau. De snel krimpende groep boeren onderging dit proces van regulering ondanks veel gemor en soms openlijk verzet. Tegelijk probeerden ze via hun organisaties dit proces te sturen en een andere richting te geven.

Hard labuur en materiële onzekerheid (de zeventiende en achttiende eeuw) (T2)

Jan Eeckeman was een van de tientallen marktzangers die op het einde van de achttiende eeuw de plattelandsbevolking vermaakten met zelf gecomponeerde liederen. Eeckeman werd op relatief jonge leeftijd wees en erfde geen bezittingen van zijn ouders. Hij moest werken voor de kost. Bij gebrek aan opleiding belandde Eeckeman in de spreekwoordelijke twaalf stielen en dertien ongelukken. Hij begon zijn carrière als koewachter. Later werd hij onderkoster in een Gents klooster, spinner en dienstknecht bij een boer. Rond 1755 ging hij als vrijwilliger in dienst van het Oostenrijkse leger. Zijn indiensttreding is kenschetsend: vooral jongeren uit arme gezinnen zagen vaak geen andere uitweg dan een militaire loopbaan. De levensomstandigheden van de soldaten lieten vaak te wensen over, maar het was een van de

weininge beroepen die enige vorm van zekerheid bood. Na tien jaar kwam hij terug naar zijn geboorteregio om er te werken als kousenbreier. Omdat ook dit beroep niet de verhoopte inkomsten opleverde, probeerde hij de kost te winnen als voltijds liedjeszanger.

!!! Plaats hier 011-tekst-De wanckelbaere fortune!!!

Bijnschrift: Autobiografisch lied van Jan Eeckeman, ca. 1770. (Stadsarchief Oudenaarde, Collectie Handschriften en Zeldzame Drukken, nr. 36/72)

In zijn autobiografische lied 'De wanckelbaere Fortune' hekelt hij de grote sociale ongelijkheid op het einde van de achttiende eeuw. Terwijl hijzelf moest 'scharten ende schraeven' om rond te komen, leefden anderen in luxe. Hij betitelde zichzelf ironisch als 'de Capiteyn van de Calisbende' ('calis' betekent berooid of armoedig), zijn leven was een constante strijd om te overleven. Het lied is doorspekt met komische situaties en overdrijvingen, typisch voor volksliedjes.

Het levensverhaal van Jan Eeckeman was wellicht niet representatief voor de sociale groep waartoe hij behoorde. Toch bevat het heel wat elementen en gebeurtenissen die de meerderheid bekend in de oren klonken. Alleszins illustreert het verhaal de onzekerheid en de moeilijke levensomstandigheden van een groot deel van de plattelandsbevolking op het einde van de achttiende eeuw. In het bijzonder de generaties die geen grond erfden van hun ouders, hadden het moeilijk. En zo waren er steeds meer. Wie niet minstens een bescheiden hoeve met een paar hectare grond bezat, was verplicht om andere inkomstenbronnen aan te boren.

Grond was de belangrijkste productiefactor op het platteland. Hij verzekerde het bestaan van huishoudens. Van de late zestiende tot het midden van de negentiende eeuw tekende zich, langzaam en met sterke regionale verschillen, een verschuiving af in het grondbezit van de meerderheid van de plattelandsbevolking. Terwijl de kleine boerenbedrijven tot ongeveer 1750 meestal eigen bezit waren, gingen vanaf dat moment steeds meer boeren volledig of gedeeltelijk pachten. Door de toenemende bevolking en de dalende koopkracht was voor veel jonge gezinnen een eigen bedrijfje te duur geworden. Ze waren genoodzaakt te pachten, niet zelden van investeerders die wel het geld hadden om kleine bedrijfjes op te kopen en vervolgens te verhuren.

De verschuiving van eigen bezit naar pacht had een aantal belangrijke gevolgen. Om te beginnen zorgde het pachtstatuut voor bijkomende uitgaven. Vooral in periodes van sterk toenemende bevolking stegen de pachtprizen explosief. Tussen 1650 en 1750 bedroeg de

Met opmaak: Niet Markeren

tegenwaarde van de pachtprijs van één hectare grond ongeveer tien tot vijftien daglonen van een arbeider. Op het einde van de achttiende eeuw was dit equivalent gestegen tot meer dan dertig daglonen. De pachtprijzen stegen veel sterker dan de lonen en de inkomsten van de plattelandsbevolking. Veel boeren dienden een toenemend aandeel van het inkomen te reserveren voor de pacht. Huishoudens moesten kiezen: voor meer inkomsten zorgen of de uitgaven drukken.

Ten tweede zorgde een aangroei van de bevolking voor een daling van de gemiddelde oppervlakte van de landbouwbedrijven. Deze versplintering bereikte een hoogtepunt in het midden van de negentiende eeuw. In het Oost-Vlaamse Meigem (bij Deinze) waren er in 1631 45 landbouwbedrijven van minder dan vijf hectare. In 1787 was dit aantal meer dan verdubbeld.

Deze dubbele uitdaging – minder grondbezit en kleinere bedrijven – veroorzaakte een ingrijpende heroriëntering van het werkgedrag en de productie bij de plattelandsbevolking. Meer werken leverde niet per se hogere inkomsten op. Vlijt en werkethiek waren geen keuze, maar verplichte kost voor wie wilde overleven.

Huishoudens optimaliseerden hun inkomsten door de traditionele landbouwactiviteiten te combineren met bijkomende arbeid. In de meeste gevallen waagde de kleine boer zich op het pad van de textielnijverheid thuis, vooral in tijden van minder werk op het platteland. Uit boedelinventarissen voor het platteland blijkt dat in de meeste huishoudens werktuigen voor de textielindustrie zoals hekels, spinnewielen en weefgetouwen tot de standaarduitrusting behoorden. In het bijzonder tijdens de wintermaanden hielden huishoudens zich bezig met de productie van lijnwaad. De kleine boer verbouwde en verwerkte de grondstof zelf of kocht ze op krediet aan van grote boeren en gespecialiseerde handelaars.

De grote meerderheid van de textielarbeiders op het platteland waren zelfstandige producenten, ze werkten niet voor een loon. De thuisnijverheid liet ook toe andere gezinsleden aan het werk te zetten. De productie kon enkel toenemen door vrouwen en kinderen harder te laten werken. Maar de inzet van extra arbeidskrachten bracht niet de verhoopte welvaart. Gentse schepenen schetsten in 1765 een ontluisterend beeld van de levensomstandigheden van deze rurale wevers:

'(...) travaillant, comme ils font presque tous, depuis les quatre heures du matin jusqu'à neuf heures du soir. Ils vivent de pain bis, de pommes de terre, de lait battu, d'un peu de

lard les dimanches et de l'eau. Voilà toute leur subsistance. Il n'y a pas de gens plus misérables au monde (...).'

(‘Ze werken bijna allen van vier uur ‘s morgens tot negen uur ‘s avonds. Ze leven van bruin brood, aardappelen, karnemelk, een beetje spek op zondag en water. Daarvan overleven ze. Er zijn geen ellendiger mensen op deze wereld.’)

Kinderarbeid was al lang vóór de negentiende eeuw een belangrijk middel om te kunnen overleven. Bronnen van het einde van de achttiende eeuw verhalen hoe kinderen vanaf hun zesde moesten meewerken. Al rond 1780 luidde de Franse dokter Noël Retz de alarmbel over de fysieke gevolgen van het vele spinnen door jonge kinderen in de Zuidelijke Nederlanden. Meisjes die intensief spinden, kloegen over een haast continue droge hoest en pijn aan het borstbeen.

Door de uitbreiding van deze ‘proto-industrie’ waren ouders haast verplicht hun kinderen maximaal in te schakelen in het productieproces. Vanuit dat perspectief is het niet verwonderlijk dat ouders probeerden te besparen op onderwijs. Naar school gaan kostte geld en vooral tijd. Steeds meer kinderen genoten geen opleiding en gingen als analfabeet door het leven.

De toegenomen werkdruk van plattelandshuishoudens zien we ook in de uitbreiding van het werkjaar. Veelzeggend is het terugdringen van het aantal heiligendagen. Op deze dagen was bijna elke vorm van handenarbeid strikt verboden, net zoals op de zondagen. Op het einde van de zestiende eeuw telde men in het bisdom Gent ongeveer 35 heiligendagen. Het maximale aantal prestatiedagen schommelde tussen 270 en 280 per jaar. Vooral in de tweede helft van de achttiende eeuw werd de liturgische kalender ingrijpend gewijzigd en kregen steeds meer heiligendagen het statuut van werkdagen. In 1803 bleven er naast de 52 zondagen officieel nog vier heiligendagen over. Op iets meer dan tweehonderd jaar tijd breidde het werkjaar dus uit met meer dan een maand! Op het einde van de achttiende eeuw was een werkdruk van ongeveer driehonderd dagen per jaar geen uitzondering.

Huishoudens experimenteerden met nieuwe organisatie- en productietechnieken om de inkomsten te verhogen en de uitgaven naar beneden te krijgen. Vanaf de late zeventiende eeuw spitte de kleine boer niet langer de grond om, maar liet hij hem omploegen door grote landbouwers. Om deze service te betalen, werkte de boer in dienst van deze landbouwers die ploegen en paarden bezaten. De omschakeling van spitten naar ploegen leverde een grote tijdswinst op.

Nieuwe producten deden hun intrede. In het huidige Oost- en West-Vlaanderen teelden boeren al in de late zeventiende eeuw intensief aardappelen. Van hieruit verspreidde de teelt zich geleidelijk aan over het hele Vlaamse platteland. Op het einde van de achttiende eeuw behoorde de aardappel in de meeste plattelandshuishoudens tot het standaarddieet. De vrucht dankte zijn succes aan een gunstige caloriewaarde. Men kon meer monden voeden met een hectare aardappelen dan met eenzelfde oppervlakte broodgranen. Hoewel de aardappel vele voordelen bood en de plattelandsbevolking een tijdlang behoedde voor hongersnood, beschouwden velen de knol toch als minderwaardig voedsel.

Loonarbeid op het platteland was traditioneel van ondergeschikt belang. De grootste groep loonarbeiders waren dienstboden. Velen startten op de leeftijd van twaalf tot veertien jaar als koeherder, zoals in het lied van Jan Eeckeman. Als adolescent konden ze opklimmen tot dienstbode en een spaarpotje aanleggen om later een eigen stuk grond aan te kopen - een vorm van voorhuwelijks sparen. Tijdens hun periode als dienstbode stuurden jongeren nog vaak geld en goederen op naar hun ouders en familieleden. Familienetwerken waren primordiaal als bron van materiële steun en bijstand.

Eens getrouwd en kleine boer geworden, werkten ze ook als loonarbeider op grotere bedrijven, vooral tijdens de zomermaanden. Maar loonarbeid was voor de meerderheid slechts een aanvullende activiteit, beperkt tot minder dan honderd dagen per jaar. In de achttiende eeuw bestond er reeds een vorm van seizoensarbeid, gekoppeld aan tijdelijke migratie. In de kuststreek waren de lokale arbeidsreserves ontoereikend. Vooral jonge arbeidskrachten migreerden tijdelijk naar de kust om mee te werken aan de oogst.

De geleidelijke afbouw van het grondbezit op het platteland had ook gevolgen voor de verhoudingen tussen de generaties. Voor oudere en bejaarde boeren was hun grond een middel om hun kinderen tot solidariteit te dwingen. Ze gaven het land door aan een of meerdere kinderen in ruil voor een jaarlijks pensioen, voedsel, recht op kost en inwon... Ze lieten deze 'tegenprestatie' zelfs contractueel vastleggen. Wie zijn kinderen geen grond kon aanbieden, had het moeilijker om hen tot solidariteit te bewegen.

Het pachtstatuut maakte in het bijzonder de oudere plattelandsbevolking zeer kwetsbaar. Bij gebrek aan grondbezit was een oudere verplicht aan te kloppen bij een instelling die steun aan de armen verstreekte. De verschuiving van eigen bezit naar pacht betekende dus voor de oudere bevolking ook een grotere afhankelijkheid van publieke armensteun. Maar de sociale voorzieningen waarop de kleine boer kon rekenen, waren beperkt. De armendissen van de

Zuidelijke Nederlanden scoorden beter dan bijvoorbeeld in Frankrijk, maar lenigden slechts een klein deel van de noden. Op het platteland was bijna iedere gemeenschap uitgerust met een armentafel die giften uit liefdadigheid onder de bevolking verdeelde. De giften volstonden echter niet om aan de groeiende nood tegemoet te komen. Vooral tijdens crisismomenten, zoals de misoogsten van 1709 en 1740, ontbrak het de armen de financiële slagkracht. Na 1750 werden op het platteland rond Brugge en Veurne armenbelastingen ingevoerd. Een revolutionair gegeven: voor de eerste keer werd armenzorg gedeeltelijk structureel gefinancierd door sociaal rechtvaardige belastingen. Later in de achttiende eeuw zouden ook belastingen op grondgebruik of op inkomsten de tekorten van de armen financieren. Het duurde evenwel tot de negentiende eeuw vooraleer er echt sprake was van solidariteit en herverdeling van welvaart tussen de sociale groepen op het platteland.

!!! Plaats hier 012-tekening-Augustus!!!

Bijschrift: Augustus, oogstmaand. Gent, 1720. (uit Nieuwen Ghentschen Almanach voor het jaar MDCCXX, Collectie Universiteitsbibliotheek Gent)

Buitenlandse reizigers en landbouwkundigen waren sterk onder de indruk van de werkzaamheid van de Vlaamse plattelandsbevolking. De Engelse reiziger Joseph Marshall schreef in 1772: 'De bevolking van het platteland is opvallend actief en werkzaam: het dienstpersoneel, de boer en zijn zonen weven 's avonds en tijdens regenachtige dagen als er niet kan buiten gewerkt worden op het land.' De grote arbeidsinzet zorgde voor hoge opbrengsten en perfect onderhouden velden, maar vertaalde zich niet in een grotere welvaart. Volgens sommigen beschikten zelfs de Engelse geproletariseerde landarbeiders over een hogere levensstandaard dan de Vlaamse keuterboeren. Velen noemen dit de paradox van de Vlaamse plattelandseconomie tijdens de achttiende eeuw: hard labeur was de norm, maar materiële onzekerheid het lot.

La misère des Flandres (de hongersnood 1840) (T2)

Tijdens de vroege ochtend van 6 maart 1847, *tusschen donker en klaeren*, voer het graanschip Le Gantois van schipper Judocus Thiel de rede van het Oost-Vlaamse dorp Sint-Martens-Latem voorbij, geladen met 1.471 hectoliter tarwe en 250 ton bloem. Een grote menigte overviel het schip. Twee rijkswachters die toevallig passeerden, verjoegen de plunders en hielden enkele vermeende aanstokers aan. In de namiddag organiseerde de burgemeester met

Met opmaak: Lettertype: Niet Cursief

de hulp van een Gentse rijkswachtbrigade een huiszoeking in het dorp. Ze recupereerden een deel van de buit, maar veel was al spoorloos. Het graan was snel en in kleine hoeveelheden verdeeld onder de plaatselijke bevolking.

Na een grondig onderzoek beschuldigde het Gentse Hof van Assisen 27 mannen en vrouwen van *samenrotting in bende en met openbaer geweld*, plundering en vernietiging van eetwaren. Het waren bijna allemaal dagloners, scheepstrekkers, dienstknechten, spinsters en keuterboeren uit Sint-Martens-Latem en omgeving. Het gerecht bestempelde velen onder hen als ‘behoefstig’. De verdediging bracht vooral de uitzonderlijke tijdsomstandigheden in: ‘Ze hadden de keuze tussen het graf of dit voedsel, het was de honger die hen leidde.’ Door de honger werkten de voorbijvarende graanschepen als een rode lap op een stier. Het mocht niet baten: op 4 augustus veroordeelde een jury van eigenaars, advocaten, handelaars, geneesheren en schepenen 21 personen. De vermeende kopstukken kregen vijf jaar opsluiting. Een later proces schortte de gevangenisstraffen op, maar de veroordeling tot een zware financiële straf bleef behouden. Een van de veroordeelden was de 33-jarige Clement Balthasar, volgens de processtukken *van slecht gedrag en faem, luijaerd*. Balthasar schreeuwde uit wat hen tot de plundering had aangezet: ‘Indien wy nu niet voord doen dan sterven wy al van de honger.’

In het voorjaar van 1847 bereikte de voedselcrisis, begonnen met de mislukte aardappeloogsten in september 1845, een hoogtepunt. De strenge winter had ook de rogge- en tarweoogsten, de belangrijkste granen voor het dagelijkse brood, sterk aangetast. Om te overleven, bevoorraadden velen zich op de markt. Daar waren de prijzen gestegen tot het drie- à viervoudige van normaal. In Oost- en West-Vlaanderen, het epicentrum van de crisis, klopten in de jaren 1845-1850 drie tot vier op de tien gezinnen bij hun gemeentebestuur aan voor voedselhulp. De spanning steeg zienderogen. Het sociale klimaat, vooral in de steden, werd snel grimmiger. Her en der riepen pamfletten op tot actie, zoals voor een hongermars in april 1846: ‘*Uytgehongerde buyken hebben geen oren. Rooven, branden, moorden: ziet daer wat de gevolgen zyn zullen van uwe onmedogentheyd, van uwe baetzuchtigheyd, van uwe volksbedriegeryen, van uw onmenscheelyk gedrag...*’

In een anoniem Antwerps vlugschrift klinkt eenzelfde wanhoop:

*‘Werk potverblommen of de dood
Het gemeyn dat word teveel gekloot
Zonder vreet de dermmen grollen gaet maer voort
In hys gryzen de kinders van hongersnood’*

In de lente van 1847 braken in steden zoals Antwerpen, Brussel, Gent, Ronse, Kortrijk en Brugge broodrellen uit. Ze bleven kleinschalig en waren weinig of niet gecoördineerd. Meestal lagen al dan niet gestaafde klachten over speculatie en het oppotten van voedsel aan de basis, zoals bij de broodrellen in Brugge op 2 en 3 maart 1847.

Het eerste slachtoffer was bakker en graanhandelaar Johannes Christiaens in de wijk Sint-Pieters-op-den Dijk. Hij werd verdacht van speculatie en het opdrijven van de prijzen. Hierna trok de zwellende menigte naar andere bakkers: als ze het brood niet gratis uitdeelden, zouden ze hun bakkerijen leegplunderen. De reactie van de overheid was snel en gericht, de rijkswacht en het plaatselijk militair garnizoen smoorden de opstand in de kiem. De plaatselijke pers minimaliseerde de rellen als aangestoken door 'eenige ellendige straatjongens, eenige ellendingen, eenige benden, meest alle marktlopers en straatjongens samengesteld'. Net zoals bij de overval op het graanschip hoorde een snelle en strenge veroordeling bij de repressiestrategie. Vijftien mannen, de jongste elf en de oudste 31, verschenen voor de correctionele rechtbank. Bijna allen waren dagloner, bedelaar of zonder beroep. De vermeende aanstokers kregen twee tot drie jaar celstraf.

!!! Plaats hier 013-tekst-Informatie-Blad!!!

Bijschrift: Inlichtingsblad betreffende Charles Peertsegaele, 24 jaar oud, opgemaakt door de burgemeester ten behoeve van het parket te Gent, 1847. (Rijksarchief Beveren, *Archief van het Hof van Assisen van West-Vlaanderen*, dossier 2491, document nr. 142)

Grootschalige opstanden waren tijdens zware voedselcrisissen eerder uitzondering dan regel. Ook in de hongerjaar 1840 nam de zogenaamde kleine en meer verborgen criminaliteit sterk toe. Deze inbreuken hadden in de eerste plaats te maken met de strijd om het dagelijks bestaan. Het aantal geregistreerde delicten van bedelarij, landloperij, kleine diefstallen en 'het betreden van andermans eigendommen' (vooral velden) vermenigvuldigde snel. De misdrijven werden ook sneller en strenger bestraft. Het aantal veroordeelden in België verdriedubbelde. Opvallend is de nog sterkere stijging van het aantal veroordeelde vrouwen en kinderen, tot 45 procent van het totaal. Ze werden vooral bestraft voor kleine diefstallen en het stelen van veldproducten zoals aardappelen en wortelen.

De overheidsrepressie schakelde tijdens deze crisisjaren duidelijk een versnelling hoger. Tussen 1845 en 1847 zaten ongeveer 26.000 kinderen tijdelijk opgesloten in bedelaarshuizen. In de winter van 1846-1847 arresteerde de Brugse politie niet minder dan zesduizend bedelaars. Op 20 mei 1847 sprak de Gentse correctionele rechtbank zware straffen uit voor het

stelen van elementaire voedingswaren: vier maanden voor het stelen van aardappelen, zes maanden voor het stelen van wortelen, dertien maanden voor het breken van een ruit en het stelen van een koek.

Deze opvallende data trokken ook de aandacht van ene Karl Marx, die tijdelijk in Brussel verbleef als uitgever van de krant *Neue Rheinische Zeitung*. Niet zonder ironie analyseerde hij in de editie van 7 augustus 1848 de statistieken. Sinds 1845 was het aantal minderjarige veroordeelden elk jaar verdubbeld. Dat zou volgens zijn berekeningen betekenen dat in 1856 de hele Belgische bevolking in de gevangenis zou zitten, met inbegrip van de kinderen die nog moesten geboren worden. ‘Kan de monarchie zich een bredere democratische basis toewensen?’, vroeg hij zich af. ‘In het cachot is iedereen gelijk.’

De directe aanleiding tot de hongersnood van de jaren 1845-1850 was een tot dan onbekende schimmel op de aardappelplant, de *phytophthora infestans*. De belangrijkste verandering in de Europese akkerbouw van de achttiende eeuw was de snelle verspreiding van de aardappel. Met de opbrengst van dat knolgewas kon de boer op eenzelfde stuk grond dubbel zoveel monden voeden dan met broodgranen. Aardappelen maakten het volksvoedsel ook goedkoper. De teelt breidde zich vooral snel uit in gebieden met veel kleine bedrijven en geringe inkomens, zoals de huidige provincies Oost- en West-Vlaanderen. Het was ook hier dat boeren in juli 1845 de aardappelschimmel voor het eerst vaststelden.

De ziekte verspreidde zich met een ongekende snelheid over grote delen van Europa. Oogsten rotten op enkele dagen in de grond, geen enkele remedie leek te helpen. Het sterkst werd Ierland getroffen. Daar stierven één miljoen mensen aan ziekten veroorzaakt door ondervoeding. Maar ook in Vlaanderen veroorzaakte de aardappelcrisis een (laatste) hongersnood ‘oude stijl’. In 1845 werd bijna negentig procent van de aardappeloogst vernietigd. In 1846 kwam daar een gedeeltelijke mislukking van de rogge- en tarweoogst, de belangrijkste broodgranen, bij. In de winter van 1846-1847 was maar de helft van de benodigde etenswaren voorradig in het land. De situatie werd vooral kritiek in Oost- en West-Vlaanderen, de dichtbevolkte textielregio's. Een extreme versnippering van de landbouwgrond en het uitsterven van de manuele linnennijverheid had er al vele tienduizenden gezinnen op de rand van de bedelstaf gebracht. Verzwakking en de gevoeligheid voor ziektes zoals tyfus en diarree stuwden de sterftecijfers in sommige regio's omhoog met vijftig tot honderd procent. Een schatting over de totale tol van de hongersnood in Vlaanderen heeft het over 50.000 extra sterfgevallen ten opzichte van de toenmalige normale sterftecijfers.

In de zomer van 1847 was het grootste gevaar in Vlaanderen en België geweken. De voedselcrisis had niet geleid tot een catastrofale hongerramp zoals in Ierland. Daar waren verschillende redenen voor. Ons land was minder afhankelijk van de aardappel als uniek voedingsmiddel. De boeren teelden op het eigen, weliswaar kleine bedrijf nog andere voedingsmiddelen. De gemeentelijke armenzorg beschermde de 'eigen' armen. In tegenstelling tot Londen reageerde de Belgische overheid opvallend snel op de eerste onheilstijdingen over de mislukte aardappeloogst. Ze sloot de grenzen voor de uitvoer en ging in het buitenland actief op zoek naar noodzakelijke levensmiddelen zoals broodgranen en plantaardappelen.

!!! Plaats hier 014-tekening-Misère des Flandres!!!

Bijschrift: In het midden van de 19de eeuw moet Vlaanderen afrekenen met de laatste grote hongersnood, veroorzaakt door het mislukken van de oogsten van aardappelen en graan en door de algemene economische malaise. (Centrum Agrarische Geschiedenis, Leuven)

De hongercrisis van de jaren 1840 liet zien hoe de eeuwenoude rurale economie niet langer toereikend was. De wereld van boeren en dorpen verdween en gaf ruimte aan het 'nieuwe' Vlaanderen en België in de twintigste eeuw.

Tot de negentiende eeuw leefde en werkte de kleine man in een hoofdzakelijk rurale samenleving, steunend op overlevingslandbouw. Vanaf de achttiende eeuw zagen de meeste gezinnen zich genoodzaakt dit landbouwinkomen aan te vullen met andere verdiensten, maar het kleine, in gezinsverband uitgebate landbouwbedrijf bleef centraal. Het steunde op een dubbele evenwichtsoefening. Ten eerste waren alle bedrijven, van klein tot groot, gemengde bedrijven met een ingenieus evenwicht tussen akkerbouw en veeteelt. Meer grond betekende dat meer vee nodig was en vice versa. De landbouwgrond moest bovenal broodgranen zoals tarwe, rogge, masteluin, spelt en boekweit opbrengen, en vanaf de achttiende eeuw ook steeds meer aardappelen, het nieuwe volksvoedsel. Ten tweede bewaakte de gemengde landbouw het evenwicht tussen de productie voor eigen verbruik en voldoende ruilmogelijkheden. Het kleine gemengde gezinsbedrijf overleefde dankzij een combinatie van zelfvoorziening en inkomsten uit de verkoop van akkerbouwproducten, vlees en zuivel, en eventueel inkomsten uit de vlasbewerking in huisnijverheid.

Deze pijlers raakten in de loop van de achttiende eeuw steeds meer ondergraven. De sterke bevolkingsgroei, de verdere opsplitsing van de kleine bedrijven en de steeds hogere grondprijzen verkleinden de winstmarges. In de dichtstbevolkte streken van het land, zoals Vlaanderen en het westen van Brabant, waren vier tot vijf op de tien bedrijven kleiner dan één

Met opmaak: Niet Markeren

hectare en acht tot negen op de tien kleiner dan vijf hectare. Twee op drie bedrijven bewerkten hun grond volledig in pacht. In de proto-industriële linnenregio liep dat aantal op tot meer dan acht op tien. De landbouw zat aan zijn limiet. Alle vruchtbare gronden werden bewerkt, de opbrengsten bereikten een piek. Steeds meer gezinnen vulden hun inkomen aan met opbrengsten uit andere arbeid, zoals het spinnen en weven van linnen, garen en stoffen. Het leven werd duurder en de inkomsten gingen omlaag. Ook de verschillen tussen arm en rijk werden snel groter, niet alleen binnen de rurale samenleving: ook tussen stad en platteland groeide de kloof. Eigenaars profiteerden van de prijsstijgingen, loonarbeiders zagen hun reële verdiensten achteruitgaan.

Er was maar één manier om te overleven: langer en harder werken. Door de intensivering van de arbeid op het veld - spitten, bemesten, wieden - kon de rurale samenleving tot het derde kwart van de negentiende eeuw overleven. Maar de combinatie van een aanhoudende bevolkingsstijging, extreme grondversnippering en hoge pachtschulden maakten nog hogere opbrengsten en een grotere differentiatie van gewassen op de duur onvermijdelijk. Zelfs op keuterbedrijven zonder rundvee, kleiner dan één hectare, treffen we een verbazende concentratie van gewassen. De kleine boer verbouwde naast aardappelen en rogge enige aren koolzaad, groenten, fruit en soms vlas. De gezinsbedrijfjes trachtten daarbij een tweede oogst binnen te halen (vooral rapen), een geit te houden of een varken vet te mesten.

Honderdduizenden gezinnen kregen het in de negentiende eeuw almaar moeilijker om alleen van de eigen veldarbeid te overleven. Daarbovenop kwam de finale crisis in de rurale vlasnijverheid, die honderdduizenden gezinnen een onontbeerlijk extra inkomen had geleverd. In de textielregio's van Oost- en West-Vlaanderen werkte op het hoogtepunt meer dan de helft van de beroepsactieve bevolking minstens deeltijds in de linnenindustrie. Maar de Vlaamse vlasverwerking verloor de concurrentieslag met de gemechaniseerde katoen- en linnenproductie. Het enige verweer van de kooplui-ondernemers was snoeien in de arbeidslonen en de kwaliteit van de geproduceerde stoffen. De reële verdiensten van de spinsters en de wevers gingen in vrije val. In 1850 bracht het weversloon per dag minder dan vijf liter rogge op. Een eeuw vroeger was dat nog vier keer zoveel. Tegelijkertijd namen de financiële lasten toe, vooral door een verdrievoudiging van de pachtprizen. De crisis van de jaren 1840 gaf de rurale vlasverwerking de genadeslag.

Een volksliedje uit die tijd vertelt over de ongelijke strijd tegen de gemechaniseerde industrie:

De wever op 't getouw

Zijn schietspoel is bezweken
De man zit daar zo flauw
Hij kan schier niet meer spreken
Machien, machien, het vuur is ons ruin
't gaat slecht, 't gaat slecht zie Pierlala
Machien, machien, het vuur is ons ruin

De kleine man had het steeds moeilijker om te overleven binnen een economisch model dat steunde op het eigen kleine boerenbedrijf en de lokale dorpsgebonden ruilsystemen. Toch bleef dit model tot het einde van de negentiende eeuw voor een groot deel van de plattelandsbevolking de enige, zij het zeer povere overlevingsgarantie. Nieuwe vormen van inkomen, in combinatie met landbouw, werden uitgetoetst om het zelfstandige leven van weleer toch te kunnen verderzetten: kantklossen, pendelarbeid, seizoensarbeid op grote landbouwbedrijven in binnen- of buitenland, een inkomen als dienstbode in de stad. Op die manier kon de overlevingslandbouw nog even standhouden te midden van een zich verder commercialiserende wereld, maar de sociale kosten waren zeer hoog. Het sluipende verarmingsproces werd pijnlijk zichtbaar tijdens de voedselcrisis van de jaren 1840. Die crisis was geen eindpunt, maar een keerpunt in de overgang van een 'oude' naar een 'moderne' landbouw, gestuurd door de nationale en de internationale markten.

Crisis en landloperij (het einde van de negentiende eeuw) (T2)

In de jaren 1840 verhuisde Henri Guéquièrre vanuit Warneton (Waasten), een grensdorp tussen Ieper en Menen, naar het Franse Estaires, 15 km van de Belgische grens. Zoals zoveel Vlaamse keuterboeren zocht Henri een nieuwe broodwinning in de opkomende Franse textielindustrie. De textielondernemers in de steden Roubaix en Armentières waren sterk geïnteresseerd in ervaren fabrieksarbeiders uit Gent, maar ook in arbeidskrachten uit de Belgische grensstreek. Dankzij deze arbeidsmigratie konden de ondernemers overschakelen van een gedecentraliseerde productie met thuisarbeid naar een meer efficiënte fabrieksproductie.

In 1851 werd Henri vader van Philogone Guéquièrre. De moeder van Philogone was geboren in Frankrijk, maar ook haar ouders kwamen uit België.

De familie Guéquière was een van de vele migrantenfamilies van Belgische origine in Frankrijk. Hun aantal nam in de tweede helft van de negentiende eeuw spectaculair toe. Vlaanderen was niet in staat voor voldoende vervangende inkomens te zorgen na de plattelandscrisis en de teloorgang van de huisnijverheid. Dat zorgde voor een massale uittocht uit de Vlaamse rurale textielregio's, zeg maar de volledige provincies Oost- en West-Vlaanderen. De volkstelling van 1880 telde bijna een half miljoen Belgen in Frankrijk; twee derde daarvan woonde in het departement Nord.

Belgenzoon Philogone was geboren en getogen in Frankrijk. Hij beschouwde zichzelf als Fransman. Toch opteerde hij in 1872, toen hij 21 jaar werd, niet voor de Franse nationaliteit. De Franse *Code Civil* voorzag dat kinderen van immigranten die in Frankrijk opgegroeid waren bij hun meerderjarigheid de Franse nationaliteit konden aanvragen. Maar de meeste Belgische migranten van de tweede generatie waren weinig geneigd om juridisch op te gaan in de Franse samenleving en bleven liever Belg. De jongens bevestigden met een *excipation d'extranéité* ('getuigschrift van vreemd zijn') hun Belgische nationaliteit. Zo ontweken ze de dienstplicht. Na de Franse nederlaag tegen Duitsland in 1870-1871 werd elke inwoner van Frankrijk verplicht zijn land militair te dienen. De Belgische migranten in Frankrijk onttrokken zich aan die burgerplicht door te verwijzen naar hun Belgische militaire plicht. Zoals velen bevestigde Philogone Guéquière zijn Belgische nationaliteit, maar liet hij na zich op de Belgische militielijst te plaatsen. Bevrijd van deze burgerplicht, zowel in zijn land van nationaliteit als in zijn land van vestiging, vond Philogone werk in de Noord-Franse textielindustrie. Hij huwde en vestigde zich in de textielstad Armentières. Uit het huwelijk werd één zoon geboren.

In 1886 brak Philogone Guéquière plots met zijn vrij comfortabel en respectabel leven. Hij was dan 35, zijn zoon elf, Philogone begon rond te dolen in de Frans-Belgische grenszone. Mogelijk bepaalde de scherpe economische neergang in die jaren zijn beslissing. In ieder geval beïnvloedde deze crisis de wijze waarop de autoriteiten zijn nieuwe levenswijze onthaalden. Vanaf 1886 hield de rijkswacht Philogone diverse malen aan in België. Hij trok de aandacht omdat hij armoedig gekleed liep. Hij droeg een 'klak van zwarte, maar uitgerafelde zijde en zijn schoenen werden samengehouden met grote, verroeste spijkers'. Hij was weinig mededeelzaam. Altijd verklaarde hij nog maar net in België aangekomen te zijn. De reden van zijn aanwezigheid in België was steeds 'om werk te zoeken en om te overleven'. Hij ontkende telkens over een sociaal netwerk in België te beschikken: 'Ik ken niemand in België.' Elke keer

Met opmaak: Lettertype: Niet Cursief, Niet Markeren

Met opmaak: Niet Markeren

Met opmaak: Lettertype: Niet Cursief, Niet Markeren

bracht de rijkswacht hem tot de Franse grens. Hij was zelden alleen, de celwagen zat meestal vol met andere zwervers en arme passanten.

De landlopersplaag was een direct gevolg van de depressie van de jaren 1880. Maar ook de toenemende competitie in de landbouweconomie en de economische globalisering kwamen hard aan voor de Europese boerenbevolking. Het inkomen van de Franse en Belgische boeren ging sterk achteruit. Velen verloren hun job. Het aantal landlopers nam snel toe.

Vagebonden waren van oudsher een deel van de landbouwsamenleving. Tijdens het hoogseizoen overleefden ze als mobiele arbeidskrachten. Hun seizoensarbeid vormde een welkome aanvulling op de permanent beschikbare arbeidskrachten van de rurale samenleving. Maar in het laatste kwart van de negentiende eeuw werd het steeds moeilijker om te overleven op basis van tijdelijke tewerkstelling. De economische neergang veroorzaakte een massief werkloosheidsprobleem. De landbouw kon dit arbeidsaanbod niet meer opvangen en de staat was nog niet klaar voor sociale problemen van dergelijke omvang. De explosieve toename van het aantal landlopers op het einde van de negentiende eeuw kan beschouwd worden als de stuiptrekkingen van de oude landbouwmaatschappij.

Altijd opnieuw brachten de Belgische autoriteiten vreemde landlopers naar de grens. Het grote aantal mensen op de dool bedreigde de sociale orde, vonden ze. Landlopers behoorden voortaan tot 'de Anderen', de groep waarop ze maatschappelijke angsten, eigen aan een crisis, konden projecteren.

In 1886 brak in het Waalse industriebekken een gewelddadige arbeidersopstand uit. De Belgische politieke elite voelde zich meer dan ooit bedreigd. Ze realiseerde zich dat het bestaande regime een breder maatschappelijk draagvlak nodig had en dat ze vooral met de arbeiders meer rekening moesten houden. Maar ze brak niet volledig met het oude elitaire regime. Ze greep ook terug naar traditionele, repressieve beleidsmaatregelen. De uitsluiting van 'gevaarlijk volk' bleef op de politieke agenda en dus moesten de landlopers met harde hand aangepakt worden. Een wetswijziging maakte het mogelijk landlopers gedurende zeven jaar te interneren in de strafkolonie van Merksplas. De opsluiting van 'onwaardige armen' had vooral een afschrikfunctie. Het verwijderen van verderfelijke geesten uit het maatschappelijk leven werd het eerste beleidsdoel, maar de isolatie van landlopers van buitenlandse nationaliteit beschouwde de Belgische overheid niet als haar taak.

!!! Plaats hier 017-foto-Merxplas (Colonie)!!!

Bijschrift: Landloperskolonie te Merksplas, waarschijnlijk einde 19de eeuw. (privécollectie)

Het uitwijzingsbeleid was weinig effectief. De Belgische overheid besloot de buitenlandse landlopers hardhandiger aan te pakken en ze bij Koninklijk Besluit uit te wijzen. Daardoor konden ze bij een nieuwe arrestatie voor de rechtbank gebracht worden. De rechtbank kon ze voor banbreuk veroordelen tot een gevangenisstraf tot zes maanden. Het toelatingsbeleid werd steeds repressiever, vooral door de perceptie bij de politieke elite dat landlopers het land overspoelden.

Tussen 1886 en 1889 bracht de rijkswacht Philogone Guéquièrre elf maal naar de grens. De overheid had er meer dan genoeg van en wees hem in 1889 als professionele landloper op bevel van de Belgische koning uit. Twee jaar later volgde een nieuwe arrestatie wegens landloperij door de rijkswacht van Templeuve (Henegouwen). Philogone verklaarde: 'Ik zoek een inkomen, maar ik zal vertrekken als jullie dat vragen.'

De jaren daarop zou hij nog vijfmaal gedeporteerd worden. De rijkswachters uit het Doornikse kenden hem ondertussen. Ze beoordeelden hem als arbeidsschuw, maar weinig gevaarlijk. Tweemaal werd hij wegens banbreuk tot één maand gevangenisstraf veroordeeld.

In 1891 besliste de Belgische overheid dat de rijkswacht voortaan de opgepakte landlopers ook naar hun nationaliteit en niet alleen naar hun domicilie moest vragen. De Belgische landlopers, armlastig door hun zogenaamd 'asociaal' gedrag, zouden vanaf nu uit de maatschappij worden verwijderd. Niet elke rondtrekkende werkzoekende was echter een landloper. Alleen wie langdurig werkloos was en geen cent op zak had, was een landloper.

De nationaliteit werd dus vanaf 1891 het criterium om uit te maken of de landloper deel was van de Belgische gemeenschap. 'Eigen landlopers eerst' verraadde de opkomst van een nieuwe politieke actor. De 'actieve natiestaat' zou de wereld van de twintigste eeuw sterk mee vorm geven. Voorlopig wortelde het nieuwe landlopersbeleid nog in een oudere traditie van repressief beheer van sociale problemen. De Belgische overheid eigende zich een verregaande macht toe over de individuele vrijheid van een deel van haar burgers en verwijderde hen uit de maatschappij.

Tussen 1891 en 1904 volgden voor Philogone Guéquièrre nog zeven arrestaties. Telkens antwoordde hij op de vraag naar zijn nationaliteit: 'Fransman.' In de zomer van 1901 verklaarde hij als landarbeider in de buurt van Doornik te verblijven. De rijkswacht vulde zijn

verklaring aan met 'bedelt wanneer hij geen werk heeft'. Zijn arbeidsbereidheid evalueerden ze als onvoldoende. Hij werd voor de zoveelste keer uit België gezet.

In januari 1905 verklaarde hij voor het eerst - hij was toen al 53 jaar - dat hij noch in Frankrijk, noch in België aan de militaire loting had deelgenomen. Hij beweerde ook uitgewezen te zijn door Frankrijk. Om zijn nationaliteit te verifiëren, werd hij geïnterneerd in Merksplas. Daar ontdekten de Belgische autoriteiten dat Philogone weliswaar geboren was in Frankrijk, maar uit een Belgische vader. Hij was dus Belg bij geboorte en had later niet geopteerd voor de Franse nationaliteit. Ook bleek dat hij in 1888 door Frankrijk was uitgewezen omwille van een veroordeling tot 2,5 maanden gevangenisstraf wegens bedelarij in groep, dronkenschap, slagen en verwondingen.

In 1888 door Frankrijk uitgewezen en in 1889 na de betekening van het Koninklijk Besluit niet meer gewenst in België: Philogone Guéquière was een man zonder land geworden. Louter zijn aanwezigheid zowel in België als in Frankrijk kon hem een veroordeling wegens banbreuk kosten..

Tussen 1890 en 1904 kreeg hij in Frankrijk in totaal vier jaar cel. In 1905 erkende de Belgische overheid uiteindelijk dat hij Belg was en trok zijn uitwijzing bij Koninklijk Besluit in. De rijkswacht van de streek van Doornik was verbaasd dat ze hem niet meer mochten uitwijzen. Maar de ontdekking van zijn Belgische nationaliteit betekende niet dat de Belgische politie geen verweer meer had. De Belg Philogone Guéquière werd tussen 1905 en 1914 voor iets meer dan de helft van de tijd in Merksplas geïnterneerd. Tijdens de zomer werkte hij op het land bij boer Parent. In de wintermaanden had hij geen baan en trok hij vaak al bedelend rond. Afgezien van het feit dat hij rondtrok zonder bestaansmiddelen, had hij geen misdaad gepleegd. Toch zat hij vijf jaar opgesloten omwille van luiheid. Het land zou veiliger worden door dit verderfelijke milieu van vagebonden te isoleren.

Philogone bleef tot het einde van zijn dagen in zijn vaderland. In 1918 overleed hij op 67-jarige leeftijd in Doornik.

De versnelling in de globalisering, samen met de economische neergang van de jaren 1880, legden de risico's van de nieuwe industriële maatschappij bloot. De maatschappelijke spanningen die hieruit volgden, leidden tot een actiever optreden van de staat. In de twintigste eeuw groeide de staat uit tot een maatschappelijk zeer aanwezige verzorgingsstaat. Hij legde de steeds uitbreidende rechten van de burgers vast, definieerde het recht op onderwijs, verruimde het kiesrecht, werkte het recht op sociale bijstand uit... Belgen werden onder de 'bescherming' van hun staat genomen en kregen inspraak en verantwoordelijkheden. De grotere, door de

overheid opgelegde solidariteit onder de Belgen, en de rechten en de plichten van het burgerschap zorgden voor een nationale gemeenschap. Op het einde van de negentiende eeuw werd het hebben van een nationaliteit - voor Philogone de Belgische - steeds belangrijker. De juridische band tussen een individu en zijn staat werd het alledaagse leven opgedrongen. Philogone Guéquièrre leerde dat je nationaliteit je lot kon veranderen. Het vereiste een leerproces van zowel maatschappij als individu om de nationaliteit als drager van rechten en plichten te identificeren. Voor de overheid was het een hemelsbreed verschil dat Philogone Guéquièrre Belg was. Daardoor kon hij door Frankrijk wel, maar door België niet uitgewezen worden. Eenmaal de Belgische overheid hem als Belgisch burger erkende, werd hij het slachtoffer van een hardere repressie door 'zijn' staat. Pas in de twintigste eeuw zou de Belgische overheid met de democratische verzorgingsstaat duidelijker kiezen voor haar burgers, ook voor de burgers aan de onderkant van de samenleving. Maar dat zou Philogone Guéquièrre niet meer meemaken.

Het land voedt ons niet... (het interbellum) (T2)

!!! Plaats hier 018-prent-boeren met koe!!!

Bijschrift: 'Wij voeden het land, maar het land voedt ons niet'. Reactie van het boerenfront op de lage meldprijzen tijdens de jaren 1930. (Centrum Agrarische Geschiedenis, Leuven)

'Wij voeden het land, maar het land voedt ons niet.' De korte tekst bij deze prent uit 1938 in het tijdschrift *Het Boerenfront* illustreert treffend het gevoel dat in die jaren in agrarische middens overheerste. Het boerengezin is pover gekleed, de gezichten zijn grauw en grijs. De arbeiders en burgerlui daarentegen dragen verzorgde kleding en genieten met volle teugen van de melk van een zwart-wit gevlekte koe.

Heel wat boerengezinnen worstelden met een krimpend inkomen. Hun levensstandaard ging achteruit, ondanks het harde labeur en de lange werkdagen. De prijzen van zuivelproducten zoals melk en boter daalden fel door de agrarische crisis en de overproductie. Een goede zaak voor de consumenten, maar een aderlating voor de melkveehouders. De lage landbouwprijzen lokten in het hele land hevige protesten uit, zowel van gevestigde als nieuwe boerenorganisaties, en leidden zelfs tot aardappel- en melkstakingen. Vooral de kleine boeren kwamen in opstand. Ze wilden hun producten niet langer leveren aan verwerkende bedrijven. Voor het eerst sinds de Belgische onafhankelijkheid organiseerden landbouwers protestacties

die het regionale niveau overstegen. De jaren 1930 betekenden de geboorte van het direct agrarisch syndicalisme in Vlaanderen.

Wat was er aan de hand?

De productie van melk, boter en kaas was lange tijd bijzaak op de boerderij. De klemtoon lag op het verbouwen van broodgranen en aardappelen. Ook de veestapel bleef beperkt in omvang. De agrarische depressie van de late negentiende eeuw bracht de zuivelproductie echter meer op het voorplan. Door de massale invoer van goedkope broodgranen, onder meer vanuit de Verenigde Staten, gingen Belgische boeren zich steeds meer toeleggen op veeteelt en tuinbouw. Het aantal melkkoeien nam fors toe, de melkgift steeg en de arbeidsintensieve melkverwerking verschoof van de hoeve naar moderne (stoom)melkerijen. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog verwerkten coöperatieve en private melkerijen ongeveer een kwart van de totale melkproductie.

De evolutie naar meer zuivel had verschillende oorzaken. Tal van dagloners, meiden en knechten verlieten de boerenstiel en vonden in de nijverheid of de dienstensector een vast loon en kortere werktijden. Boerendochters gingen langer naar school en verkozen een baan als meid in de stad boven het labeur op de hoeve. Consumenten stelden hogere eisen op het vlak van hygiëne, versheid en smaak, zodat hoeveboter minder afzet vond. Landbouworganisaties zoals de Boerenbond promootten via hun zuivelconsulenten de oprichting van coöperatieve melkerijen, hun publicaties en omzendbrieven beklemtoonden de troeven van de coöperatieve productie. De landbouwers bleven zelf de baas, de tussenhandel werd uitgeschakeld. De boerin zou meer tijd kunnen besteden aan haar taken als moeder en huishoudster.

!!! Plaats hier 019-foto-stoommelkerij!!!

Bijschrift: Begin 20ste eeuw had zowat elk dorp in België zijn eigen melkerij. Stoommelkerij Sinte-Genoveva in Oplinter. (Centrum Agrarische Geschiedenis, Leuven)

Eind 1929 kreeg de zuivelsector evenwel zware klappen. Klassieke zuivellanden zoals Nederland en Denemarken dreven hun productie sterk op. Ook landen als Nieuw-Zeeland voerden meer boter uit, niet zelden ondersteund door subsidies. Op de internationale botermarkt in Londen deed een gigantisch overaanbod de prijzen sterk dalen.

Veel landen reageerden door hun markt af te schermen, maar België bleef bij zijn politiek van lage invoerrechten. Daardoor groeide de boterimport in ons land van 300 ton in 1929 naar liefst 20.500 ton in 1932. De boterprijs viel scherp terug. Naast het probleem van de 'vreemde' boter

op de eigen markt worstelden de Belgische boterexporteurs ook met de hoge invoerrechten in andere landen. De Belgische zuivelsector en de landbouworganisaties vroegen de overheid om de importtaksen op te drijven en de invoer via een contingentering te beperken. De zuivelboeren verwachtten immers dat Nederlanders en Denen tegen gelijk welke prijs hun boter zouden proberen af te zetten op de Belgische markt. Via het ledentijdschrift *De Boer* hield de Boerenbond de druk op de regeringsketel:

‘Wie zich tegen den eisch der boeren verzet, beteekent daardoor dat hij onze boeren wil ontmoedigen, dat hij hun lot niet wil verbeteren, dat hij hun nood nog wil vergrootten.’

De regering nam slechts aarzelend enkele maatregelen. Eind 1931 verzevenvoudigde ze de invoerrechten van boter. Een jaar later volgde de contingentering: elke maand mocht maar een bepaalde hoeveelheid boter het land binnen.

Het effect van deze beslissingen bleef gering. De Nederlanders zetten hun dumpingpraktijken gewoon verder en voerden in april 1934 hun boter uit aan 6,25 frank per kilogram. De Nederlandse consument betaalde voor zijn boter nog altijd ongeveer 21 frank. Op die manier bleef de sector er ‘rendabel’. De Nederlandse overheid pakte de overproductie pas enkele jaren later aan via een verplichte afbouw van de rundveestapel. Maar tot zolang bleef de boterprijs in België verder dalen. Niet onbegrijpelijk dus dat melkveehouders een krachtiger landbouwbeleid wensten dat de voorkeur gaf aan eigen producten. In *De Boer* klonk dat in 1932 als volgt:

‘Koopt inlandsch! Er zijn in ons land veel mensen die eten zonder te werken, maar niemand kan van de boeren eischen dat deze zouden werken zonder eten. En economisch bekeken, schijnt men dat onmogelijke aan onze boeren te willen opleggen.’

De socialisten en liberalen keurden een verregaand protectionisme af. Zij vreesden prijsverhogingen en bevoorradingsproblemen. Consumentenbelangen gaan niet altijd samen met verzuchtingen van voedselproducenten...

In het najaar van 1935, toen de zuivelprijzen verder wegzakten en steeds meer melkveehouders het financieel moeilijk kregen, schreef een anonieme landbouwer in *De Boer*:

‘Iedereen dient ook te weten dat onze boeren op dit oogenblik hun producten aan de verbruikers moeten afstaan met verlies. Men ga maar de prijzen na van de aardappelen,

Met opmaak: Niet Markeren

van de granen, van zuivel, enz. Daarmee verleent de landbouw een premie aan al de verbruikers!’

Nog altijd bleven effectieve maatregelen uit. Het leidde eind juli 1936 tot een eerste reactie van kleine boeren. Melkveehouders uit de streek van Puurs weigerden melk te leveren aan de melkerijen. Er speelde echter meer mee dan de lage melkprijs. Land- en tuinbouwers verweten de Boerenbond passiviteit in het zuiveldossier. Ze waren ook gefrustreerd omwille van het faillissement van de Middenkredietkas, de bank van de Boerenbond. Vooral jongere boeren verenigden zich in het actiecomité Eendracht en Radicalisme. Ze kozen voor een strijdvaardige houding. Er vertrokken brieven, petitieën en pamfletten richting overheid. Het bleef niet bij deze klassieke actiemiddelen: op 15 augustus 1936 organiseerde het comité een manifestatie in Bornem. Ongeveer 1.200 landbouwers daagden op.

De actievoerders lieten zich ongetwijfeld inspireren door hun collega's uit Heist-op-den-Berg. Die hadden een jaar eerder een aardappelstaking georganiseerd, ook al uit protest tegen de lage prijzen. Uit het protest groeide in 1937 zelfs een nieuwe boerenorganisatie. Het Boerenfront omschreef zichzelf als neutraal, maar had uitgesproken Vlaams-nationalistische sympathieën. Het opteerde van meet af aan voor directe syndicale actie en veroordeelde scherp de nauwe banden tussen de grootste landbouworganisatie en de (eigen) verwerkende agro-industrie. Het betekende een stijlbreuk met de meer behoedzame overlegstrategie van de Boerenbond.

Ondanks het grote ongenoegen aan de basis weigerde de top van de Boerenbond de acties te steunen. Ze zag dergelijke initiatieven liever gecoördineerd vanuit het hoofdkwartier in Leuven. Ze vond directe actie niet de meest geschikte manier om de melkprijs te laten stijgen. Maar niet iedereen kon zoveel geduld opbrengen. Van 31 oktober tot en met 2 november 1936 vond een eerste melkstaking plaats, die vooral in Klein-Brabant en de Zuiderkempen goed opgevolgd werd. De organisatoren weigerden nog melk te leveren aan de private en coöperatieve melkerijen. In een pamflet spraken de leiders van het Boerenfront hun achterban aan:

‘Wat moet ge doen? 1,30 frank vragen per liter melk. Malkander hulp bieden in 't verwerken van melk tot boter. De staking aanpakken in geest van saamenhoorigheid, met geestdrift en met bereidwilligheid om de noodige offers te brengen. (...) Niemand kan u dwingen melk te leveren! Boeren uw belangen staan op 't spel!’

In mei 1937 volgde in de Westhoek een gelijkaardige melk- en boterstaking onder leiding van het Boerenfront. Vooral de melkerijen moesten het ontgelden in de propaganda:

‘Aan de bevolking, melk is het beste volksvoedsel. De voortbrengerskosten per liter bedragen 66 à 70 ct. Ongeveer 80% der melk gaat naar de melkerijen. De melkerij betaalt aan de boer 58 ct. per liter. Een verlies van 8 tot 12 ct. per liter. En op den koop toe al hun werk moeten toegeven. Is zulke toestand duldbaar? Getekend, de boer.’

De Boerenbond deed niet mee aan de acties, maar zijn tijdschrift *De Boer* had er wel begrip voor:

‘Men schijnt te vergeten dat de boeren het meest vreedzame en meest ordelievende deel van de bevolking uitmaken, en dat ze nooit aan zulke protestbeweging zouden gedacht hebben, indien ze niet tot het uiterste gedreven waren... Voorwaar, het is niet goed te praten dat het waardig verzet van de melkvoortbrengers wordt bejegend als een oproermakerij.’

De overheid besepte dat ze eindelijk moest ingrijpen. Minister van Landbouw Hubert Pierlot lichtte in maart 1937 in het parlement de contouren van een nieuw zuivelbeleid toe. De invoer van boter bleef gelimiteerd. Er kwamen subsidies voor de productie van kaas, condensmelk en melkpoeder. Een Nationale Zuiveldienst zag toe op de kwaliteit van inlandse boter en melk, onder meer via een facultatief controlemerk..De overheid bevorderde kennis en onderzoek met betrekking tot zuivelproductie via gratis zuivelleergangen aan de landbouwhogescholen en de opleiding van zuivelconsulenten. Het opkrikken van de inlandse zuivelconsumptie temperde het productieoverschot. De Propagandadienst voor melkverbruik, opgericht in 1935, moedigde in scholen, het leger en instellingen van openbaar nut de consumptie van melk aan. Tenslotte kwam er een beperking op de invoer van margarine.

Een batterij maatregelen, maar de zuivelsector bleef morren. Het verschil tussen de prijs die de boer kreeg en de gangbare handelsprijs was nog altijd zeer groot, luidde het. Bovendien zorgde de profileringsdrang van het Boerenfront, dat als nieuwe organisatie haar mobilisatiekracht wou bewijzen, voor continue zenuwachtigheid. In april 1939 haalde *De Boer* nog eens uit:

‘Wij hebben er herhaalde malen op gewezen hoe het Boerenfront met zijn onbezonnen stakingspolitiek, met het zaaien van verbittering en misnoegdheid, met zijn opruiende taal

en met zijn misprijzen van het geestelijke gezag, regelrecht het socialisme in het Mechelse heeft voorbereid.’

Het Boerenfront liet zich niet intimideren. Op 25 juni 1939 organiseerde het in Brussel een betoging met 15.000 à 20.000 veehouders en boeren. Tijdens de meeting in het Sportpaleis van Schaarbeek wezen sprekers nogmaals op de lage melkprijzen en de verliezen van de melkveeouders. Ze veroordeelden de grote winsten van sommige private melkerijen. De volgende dag startte het Boerenfront met een tweede melkstaking, ditmaal in heel Vlaanderen en zelfs sommige Waalse regio's. De stijl van het Boerenfront was opvallend agressief:

‘Het zal hard tegen hard zijn, want te Brussel weet men nu dat: ofwel DE BOERENSTAND VOOR ALTIJD ZEGEVIEREND UIT ZIJN STRIJD ZAL KOMEN, ofwel DE BOERENSTAND VOOR ALTIJD ZAL BLIJVEN GEBUKT GAAN ONDER DE OVERHEERSING DER ANDERE STANDEN.’

Na een vergadering op het kabinet van de minister van Landbouw kwam er op 8 juli een einde aan de staking. In ruil beloofde de overheid het vetgehalte in melk tot drie procent te verhogen. Ze erkende het Boerenfront door het een zitje te geven in de belangrijkste overlegorganen van de zuivelsector. Maar het bleef bij een belofte. Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog en druk vanuit de gevestigde landbouworganisaties staken hier een stokje voor.

De tweede wereldbrand was cruciaal voor de Belgische zuivelnijverheid. Niet alleen kwamen enkele leiders van het Boerenfront in het vaarwater van de collaboratie terecht Maar vooral zorgde de Duitse bezetter voor een grondige rationalisatie. Tal van melkerijen moesten sluiten. Een verplichte pasteurisatie beoogde de melkwaliteit te verbeteren.

Na de oorlog pikte de overheid het zuivelbeleid weer op. Het beleid, eind jaren 1930 uitgetekend onder druk van traditionele en nieuwe landbouworganisaties en directe actie van vooral kleine boeren, kreeg verder vorm binnen de contouren van de Europese integratie.

Boeren onder Europese vlag (T2)

‘Sommigen zeggen: Vroeger liep de boer los en stonden de koeien gebonden – die stonden aan de ketting hé – maar nu is het andersom, nu staat de boer gebonden en lopen de koeien los (*lacht*).’

Gust is een zeventigjarige landbouwer uit de Antwerpse Kempen. Met bovenstaande kwinkslag refereerde hij aan de ingrijpende wijzigingen in de land- en tuinbouwsector na de Tweede Wereldoorlog. Hij verwees vooral naar de toenemende nationale en Europese regelgeving sinds de start van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid in 1962. Medewerkers van het Centrum Agrarische Geschiedenis uit Leuven interviewden Gust in 2009 in het kader van het onderzoeksproject ‘Boerentrots en ondernemersgeest. Boeren in Vlaanderen na de Tweede Wereldoorlog’.

Andere geïnterviewde landbouwers benadrukten dat ze de jongste decennia te veel rekening moesten houden met allerlei voorschriften. Daardoor beschikten ze over te weinig ondernemersvrijheid. Het toenemende papierwerk was bijvoorbeeld een doorn in het oog van Edouard (56) en Bea (55), ook uit de Antwerpse Kempen:

‘Wij zijn nog uit een periode gekomen dat alles kon en alles mocht. Dat was heel plezant vroeger, je begon met je bedrijf en niemand vroeg iets. En als je met goede groenten op de veiling kwam, wel, dan was het oké... Vroeger geraakte je ook van alles vanaf hé, ook uw mindere soorten... Nu mag je met de beste kwaliteitskool op de veiling komen, als mijn papieren niet in orde zijn, dan kan ik niet in het Flandrialabel, maar val ik in een lagere kwaliteitsklasse en dat wil dus ook zeggen dat ik eigenlijk niets verdien.’

Edouard en Bea zijn nog relatief jong, maar ook zij hebben de focus van het naoorlogse landbouwbeleid zien evolueren van kwantiteit naar kwaliteit. Ze erkennen de tanende invloed van de gewone boer op zowel de politiek als in de globaliserende voedselketen. De Vlaamse land- en tuinbouwers hebben een gemengd gevoel bij de Europese landbouwpolitiek: ze zien de kansen, maar meteen ook de bedreigingen. Dat was bij de start vijftig jaar geleden niet anders.

De wortels van het huidige Europese landbouwbeleid liggen in de jaren 1940. Tijdens de Tweede Wereldoorlog controleerde de Duitse bezetter de landbouwsector. De distributie van levensmiddelen was streng gereguleerd via voedselbonnen. De meeste mensen hadden maar net genoeg te eten, velen leden honger. Na de oorlog groeide het besef dat een terugkeer

naar de protectionistische politiek van de meeste Europese landen niet de juiste keuze was. De bevolking wenste meer dan ooit voedselzekerheid.

Internationale samenwerking was het antwoord. De Europese markten raakten geleidelijk aan geïntegreerd. Het proces zou ook voor de landbouwsector verstrekkende gevolgen hebben.

België, Nederland en Luxemburg realiseerden een douane-unie in 1944 (Benelux). Een meer invloedrijke stap was een Europese geïntegreerde landbouwmarkt binnen het kader van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) in 1957, de voorloper van de huidige Europese Unie. Die stap kon aanvankelijk op weinig enthousiasme rekenen bij land- en tuinbouwers.

Landbouwersverenigingen zoals de Boerenbond wilden de controle over de sector niet zomaar afstaan aan supranationale instellingen en verdragen. De eigen overheid moest een vinger in de pap blijven houden, want die konden ze gemakkelijker beïnvloeden,

De Belgische boeren schaarden zich na verloop van tijd alsnog achter de Europese gedachte, zij het zonder veel overtuiging. Op de vraag of het Verdrag van Rome, ondertekend in maart 1957, gunstig was voor de Belgische landbouw, zou Constant Boon, economisch adviseur en latere voorzitter van de Boerenbond, hebben geantwoord: 'Eerlijk gezegd, ik weet het niet.

Maar ik hoop het.' Zijn weifelende antwoord was ingegeven door de vage landbouwplannen in het Verdrag. Pas in de zomer van 1958 formuleerde de Europese Commissie op een conferentie in het Italiaanse Stresa definitievere voorstellen over de inrichting van een Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Als voornaamste doelstellingen golden het opdrijven van de productiviteit, een optimaal gebruik van de beschikbare productiefactoren, het stabiliseren van de markten en het veiligstellen van de voedselvoorziening.

Vanaf 1962 ging het Europese landbouwbeleid effectief van start. Spoedig zou blijken dat sommige principes niet volledig met elkaar te verzoenen waren, zoals een degelijk inkomen voor de boeren en goedkope prijzen voor de consumenten. Niettemin zou het landbouwbeleid zich ontpoppen tot de motor van de Europese integratie.

Een interventieprijs voor een aantal producten moest het inkomen van de landbouwers binnen de EEG op peil houden. Als een landbouwer zijn producten niet kwijt geaakte op de nationale of internationale markt, kocht Europa ze op. Het was de bedoeling om die levensmiddelen bij een stijgende vraag of toenemende marktprijs alsnog te verkopen. Er kwam een strakke reglementering op import en export. De invoer naar de lidstaten van de Europese Gemeenschap werd door middel van importheffingen aan banden gelegd. Omgekeerd genoten Europese landbouwendernemingen van exportsubsidies wanneer bijvoorbeeld de prijs voor een aantal producten op de wereldmarkt lager was dan de Europese prijs. De reglementering garandeerde

Met opmaak: Niet Markeren

het inkomen van de Europese landbouwer. We mogen echter niet vergeten dat belangrijke sectoren zoals de groente- en fruitteelt en de varkens- en pluimvee-industrie niet op deze extra financiële steun konden rekenen. Wie exporteerde, haalde wel profijt uit het opheffen van de belemmeringen en grenzen tussen de lidstaten.

Door het beschermende klimaat en vooral de interventiepolitiek koos de landbouwsector volop voor het opvoeren van de productie. ‘Europa’ was een veilige cocon waarbinnen meer produceren gelijkstond aan meer verdienen. Boer Gust blikte als volgt terug op deze periode:

‘Wij waren vrij hé, wij hielden koeien zoveel als we graag wilden toen, want er was geen melkquotum’.

Gerard (68), eveneens uit de Antwerpse Kempen, formuleerde het zo:

‘Elke frank was welkom hé! Als je dat zomaar krijgt door een papiertje in te vullen... Ik heb zoveel hectare graan of maïs staan en ik heb zoveel stieren verkocht, dus, zoveel per stier... Dat, ja..., je vult dat in, want dat is extra inkomen hé!’

Het resultaat van dit ondersteuningsbeleid is genoegzaam gekend. Reeds op het einde van de jaren 1960 ontstonden er boterbergen, melkplassen en wijnmeren. Promotiecampagnes poogden de consumptie van bepaalde levensmiddelen op te drijven. De Melkbrigade is ongetwijfeld de meest bekende. Met deze actie zette de Nationale Zuiveldienst vanaf 1959 de jeugd aan om meer melk te drinken. De organisatie mat zich het imago van een jeugdbeweging aan met een strikte hiërarchie, wimpels en speldjes. Jongeren die gedurende dertig dagen één glas melk extra dronken, werden lid van de brigade. Door goede daden konden ze opklimmen in de hiërarchie. Bekende Belgen zetten als erebrigadiers hun schouders onder de actie. Televisiefiguur Nonkel Bob bedacht de slogan ‘Milleke Melleke Mol Karwitsel Karditsel Kardol’, die de kinderen zeer snel oppikten. Op haar hoogtepunt telde de Melkbrigade een half miljoen leden, maar de impact op het melkverbruik was zeer beperkt. In 1971 werd de actie stopgezet. Voortaan richtte de Nationale Zuiveldienst haar promotieactiviteiten vooral op kaas, een product dat voor de producent een grotere meerwaarde creëerde.

!!! Plaats hier 021-foto-Melkbrigade!!!

Bijschrift: Een klas leden van de Melkbrigade met tv-coryfee Tony Corsari op bezoek, begin jaren 1960. (Centrum Agrarische Geschiedenis, Leuven)

De promotieacties konden niet verhinderen dat de landbouwoverschotten verder aandikten, net als het prijskaartje van het Europese landbouwbeleid. Een koerswijziging drong zich op. De Europese Commissie diende op 10 december 1968 bij de Europese Raad het Programma Landbouw 1980 in, beter bekend - en berucht - als het Plan Mansholt, naar Europees Commissaris voor Landbouw Sicco Mansholt. De Nederlandse commissaris hervormde drastisch de structuur van de Europese landbouwbedrijven om op die manier paal en perk te stellen aan de toenemende productieoverschotten. De productie steeg immers sneller dan de interne vraag en de afzetmogelijkheden op de wereldmarkt waren beperkt. De inkomensontwikkeling van landbouwers bleef achter op die van werknemers in andere sectoren. Volgens het Plan Mansholt waren de landbouwondernemingen binnen de EEG te klein, hanteerden de boeren een te intensieve productiewijze en volgden ze onvoldoende de marktontwikkelingen op. Met andere woorden: het normale markt- en prijsmechanisme werkte niet. Het Plan Mansholt bevatte zes doelstellingen. Het wenste de uitgaven te beperken om de markt te stabiliseren. Grotere en economisch rendabele landbouwbedrijven waren nodig. Een efficiënt markt- en prijsbeleid moest de productie in overeenstemming brengen met de behoeften. De landbouwsector moest inkrimpen door er vijf miljoen hectare landbouwgrond aan te onttrekken. Ongeveer vijf miljoen landbouwers dienden af te vloeien richting industrie en dienstensector of hoorden met pensioen te gaan. Tenslotte hoopte Mansholt via een betere promotie en marketing van landbouwproducten en levensmiddelen de overproductie een halt toe te roepen.

Met opmaak: Niet Markeren

Zoals te verwachten was, lokte het Plan Mansholt heel wat verzet uit bij de kleinere boeren en hun belangenverenigingen. *De Boer*, het ledentijdschrift van de Boerenbond, mobiliseerde enthousiast voor een betoging in Brussel op 23 maart 1971:

‘Het wachtwoord luidt, dat op 23 maart geen man noch traktor op het veld of in de serre aan het werk mogen zijn; dat die dag alle aan- of verkoop, afname of toelevering op en rond de bedrijven, op markten of veilingen moeten stilvallen; dat de ganse boeren- en tuindersstand die dag eensgezind in Brussel moet opmarsjeren. Dat dit wachtwoord stipt zal worden opgevolgd, staat nu al vast. Tot in de kleinste dorpen worden de landbouwers huis aan huis bezocht om hen ervan te overtuigen mede op te trekken naar Brussel.’

Met ongeveer honderdduizend betogers werd de betoging een van de woeligste in de Belgische naoorlogse geschiedenis. De landbouwers richtten voor miljoenen franken schade aan. Er viel

zelfs één dode te betreuen. De kranten kwamen woorden te kort: ‘Veldslag’, ‘Verwoestende orkaan’ en ‘Belegerde stad’, klonken de titels. De frustratie bij de Belgische en Europese boeren was dan ook groot. Het Plan Mansholt bedreigde de boeren in hun vrijheid en zou het einde betekenen van het kleine familiaal georiënteerde bedrijf. De slogans van de boeren logen er niet om:

- ‘Hitler roeide de joden uit, Mansholt de boeren.’
- ‘Wij hebben lang genoeg gezwegen, nu houdt ge ons niet meer tegen!’

De landbouwers keurde het geweld niet goed, maar probeerde begrip op te wekken voor de frustraties van de boeren. *De Boer* schreef na de betoging:

‘Er moet rekening gehouden worden met het feit dat de Europese boerenstand sinds jaren door de Europese technokraten, en meer in het bijzonder door de heer Mansholt, vice-voorzitter van de EEG-Kommissie, uitgedaagd en getergd wordt met allerlei beschuldigingen, bedreigingen en onuitvoerbare plannen, in een taal, die meestal getuigt van diepgaand onbegrip voor hun toestand en van een cynisch misprijzen voor hun productiviteitsinspanningen.’

!!! Plaats hier 020-foto-boerenbetoging!!!

Bijlschrift: Boeren betogen in Brussel tegen het plan Mansholt dat de Europese landbouwsector wil saneren, 1971. (KADOC-KU Leuven, fotocollectie Boerenbond)

Met opmaak: Regelaafstand: enkel

Ondanks alle protest ging Europa verder met de hervormingen, zij het minder drastisch en minder snel. De grote productieoverschotten bleven bestaan, onder meer omdat het landbouwareaal nauwelijks werd afgebouwd. De boterbergen en de melkplassen groeiden zelfs nog verder aan. De impact van de almaar toenemende landbouwproductie op het Europese budget was enorm. Vanaf de late jaren 1970 gingen steeds meer stemmen op om het Europese landbouwbeleid te hertekenen. Inkomensbewaking en -garantie voor landbouwers konden nog, maar mochten niet langer leiden tot onaanvaardbare economische en financiële ‘verspilling’. Ondertussen was het aantal landbouwers flink aan het afnemen: in België van ongeveer 184.000 ondernemingen in 1971 naar zowat 114.000 tien jaar later.

Begin jaren 1970 was de woede omwille van ‘Mansholt’ groot. In 2007 blikte Jef Fagard, een landbouwer uit de buurt van Tongeren die in 1949 het ouderlijke bedrijf had overgenomen, met meer nuance op de voorstellen terug:

‘Het beleid van Mansholt was tamelijk drastisch, maar hij heeft achteraf wel gelijk gekregen. Er is veel over Mansholt te zeggen, maar hij had tenminste een duidelijke visie over waar het met de landbouw naar toe moest. (...) Mansholt heeft de boeren wakker geschud: de boeren leefden toen in een roes van stelselmatige groei en betere prijzen en Mansholt ging plots op de rem staan.’

Een fundamentele hervorming van het gemeenschappelijk landbouwbeleid kwam er midden de jaren 1980. De kwaliteitseisen verscherpten. Garantiedrempels beperkten de interventie. Europa legde de prijsstijgingen aan banden. Productiequota en -drempels brachten vraag en aanbod opnieuw in overeenstemming. In 1984 kreeg de zuivelsector een quotumregeling om de overproductie van de voorbije twee decennia aan banden te leggen. Boeren mochten niet meer melk produceren dan hun quotum.

Het surplus was niet onmiddellijk van de baan. Uit interviews met boeren blijkt wel dat het quotum een gevoelig effect op de bedrijfsvoering had. Wie nog wou groeien, moest een quotum van andere boeren kopen. Paula en Roger (78), boeren uit de zandstreek van Oost-Vlaanderen, wisten ervan mee te spreken:

Met opmaak: Niet Markeren

Paula.: ‘We hebben ons quotum verkocht en daar hebben wij veel geld van gemaakt hé?

En dan hebben we nog een beetje voortgeboerd.’

Roger: ‘Wij hebben er natuurlijk van geprofiteerd, maar voor de jonge boeren is dat zeer slecht geweest hé.’

Paula: ‘Ja, dat melkquotum dat ze moesten kopen hé...’

Roger: ‘Dat is goed geweest voor die die gestopt zijn.’

Paula: ‘Ja, daarvan hebben wij geluk gehad.’

Roger: ‘Er zijn er veel een beetje voor tijd gestopt...’

Begin jaren 1990 volgde een verdere bijsturing van het beleid, onder meer door de toenemende buitenlandse druk om de handel in landbouwproducten en levensmiddelen te liberaliseren. De Europese landbouwcommissaris Ray MacSharry, een Ier, duwde in 1992 een verdere hervorming van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid door, gestoeld op lagere invoerheffingen en minimumprijzen, directe inkomenssteun voor de boer en steun voor een meer extensieve en milieuvriendelijke landbouw. Jef, een landbouwer uit Limburg, zei er het volgende over:

‘Het was toch wel een schok. Je krijgt verder premies maar ze zijn niet meer gelinkt met de productie. Dat heeft bij heel wat boeren geleid tot stress. Het was niet onze eerste schokervaring met Europa (...). Telkens er ingrijpende wijzigingen waren in het Europese landbouwbeleid, hebben wij onze bedrijfsvoering moeten aanpassen.’

Enkele jaren later trok Agenda 2000 deze aanpak verder door. Plattelandsontwikkeling ontroppte zich tot de tweede pijler van het Europese landbouwbeleid, met meer inspraak van de regio's. Geliberaliseerde markten en een meer 'groene' en duurzame landbouw waren bij het begin van de eenentwintigste eeuw de voornaamste doelstellingen van het landbouwbeleid. Om de toenemende concurrentie met agrarische grootmachten zoals de Verenigde Staten het hoofd te bieden, profileerde Europa zich meer en meer als producent van veilig en hoogkwalitatief voedsel. Maar volgens boer René (66) uit de Antwerpse Kempen is dat niet altijd de eerste bekommernis van de klanten:

‘De consument die wil, en daar zit de tegenstrijdigheid, de consument wil het zo goedkoop mogelijk hebben en die trekt zich voor de rest nergens iets van aan. En die zegt wel, het moet biologisch zijn (...), en het moet aan die normen voldoen, totdat hij aan het winkelschapje staat. En dan neemt hij het goedkoopste mee. Dat is gewoon zo. De consument wil dat aan die prijs hebben. En die zegt wel dat de schaalvergroting zonde is, maar als we het niet doen, dan zegt diezelfde consument: ik koop jouw spul niet want het is te duur.’

Met opmaak: Inspringing: Links: 0 cm